

RUSYA-TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ BAĞLAMINDA “ASTANA GÖRÜŞMELERİ”

THE “ASTANA TALKS” IN THE CONTEXT OF RUSSIA-TURKEY COOPERATION

Dr. Öğr. Üyesi Elçin NECİYEV¹

ÖZ

1990 yılından bugüne kadar hem ABD hem de müttefiklerinin Irak ve Suriye’de izledikleri politika; ulus devletleri yıpratarak etkisiz hale getirmek ve etnisite ile mezhebe dayalı olarak bölgeyi yeniden yapılandırmak olmuştur. Bunu yaparken de kendi stratejileri çerçevesinde iktidarlar oluşturmayı ve bölgede kalıcı olmayı hedeflemişlerdir. Nitekim bu şekilde bölgede yıllardan beri kalıcı olmuşlardır ve olmaya devam etmektedirler. Ancak söz konusu politika Irak’ta başarılı olmuşsa da Suriye’de başarısızlığa uğramıştır. Çünkü Suriye’de durum farklılık arz etmiştir. Rusya, Türkiye ve İran birlikte hareket etmek konusunda fikir birliğine varmıştı. Bu fikir birliği özellikle Türkiye açısından oldukça önemliydi. Zira Türkiye, Suriye’de uygulanmak istenen politikanın kendisinin bölgede etkisiz hale getirilmesine yönelik olduğunu çok iyi anlamıştı. Bu nedenle, Irak’takinden farklı olarak hemen harekete geçmiş ve “Fırat Kalkanı Harekâtı” ile soruna bizzat müdahale etmiştir. Türkiye’nin bu tutumu Rusya ve İran cephesinde de karşılık bulmuştur. Ayrıca Türkiye’nin önünde Cenevre Görüşmeleri çıkmazı da vardı. Bundan dolayı bu görüşmelerden farklı olarak Astana’da Türkiye ve Rusya’nın öncülüğünde bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Biz bu makalede genel olarak Astana Görüşmeleri’ne giden yol, bu yola girilmeden önce Cenevre Görüşmeleri’nden ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıkların sebep-sonuçları üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Türkiye, Rusya, İran, Astana Görüşmeleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: N9, N90, N95.

ABSTRACT

The policy followed by both the USA and its allies in Iraq and Syria since 1990 has been destroying nation states by wearing them down and restructuring the region based on ethnicity and sect. In doing so, they have aimed to create powers within the framework of their own strategies and to be permanent in the region. As a matter of fact, they have been permanent in the region for years and continue to be so. However, although aforementioned policy has been successful in Iraq, it has failed in Syria. The reason was that the situation in Syria was different. Russia, Turkey and Iran had reached consensus about acting together. This consensus was highly important especially for Turkey as Turkey had noticed that the policy followed in Syria was towards counteracting it in the region. This is why, differently from what was in Iraq, it immediately took action and it itself intervened in the question with the "Operation Euphrates Shield". This attitude of Turkey was responded also in the Russian and Iranian party. Furthermore, the Geneva Talks cul-de-sac was lying in front of Turkey. For this reason, unlike these talks, it was decided to hold a meeting under the leadership of Turkey and Russia in Astana. In the study, it is tried to focus on the path leading to the Astana Talks, the disagreements which occurred in the Geneva Talks before entering this path and the causes and consequences of these disagreements in general.

Keywords: Syria, Turkey, Russia, Iran, Astana Talks.

JEL Classification Codes: N9, N90, N95.

¹ Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e.neciyev@alparslan.edu.tr

EXTENDED SUMMARY EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The Syrian crisis that started with “the Arab Spring” in the Middle East has been going on since 2011. Due to the multidimensional nature of the crisis, the proposed solutions were also different from each other and therefore no progress has been made. That is why the Syrian crisis continues in parallel with “the interests” of many international powers, having gone beyond a civil rebellion by gaining a more sectarian and racist dimension. These international forces tried and still try to provoke the Syrian crisis, rather than resolving it. These powerful states also made some agreements to find a solution to the Syrian crisis in Geneva under the roof of the UN (United Nations). For instance, that they contributed to the ceasefire, the release of hostages and the delivery of humanitarian aid is an undeniable fact. However, it is not possible to say that they have been successful in determining an effective policy in Syria and ensuring effectiveness on the regime. The reason for this is the active participation of the powerful states in the region, as well as international powers, in the solution of the Syrian crisis. It would be realistic to say that “the Astana Talks” emerged in this direction. Indeed, the powerful states of the region existed in this region long before the crisis occurred since they were neighboring states with Syria. Moreover, these neighboring states were aware of the fact that the negative consequences of the Syrian crisis would affect them in all respects, as well as the possible effects of the US’ regional policies.

Design/methodology/approach:

The states in question made attempts to come together in order to eliminate the effects of the Syrian crisis and agreed to meet in Astana, the capital city of Kazakhstan being hosted by Nur-Sultan Nazarbayev. The states in the region (Turkey, Iran and Russia) had prepared the infrastructure towards producing a solution to the crisis, and they also had shared their solutions with the United Nations. They wanted to act as a stakeholder with them. The basic principle of the politics they put forward in the solution of the crisis was to show that “political dialogue and negotiations, not war and weapons” could be more effective for this crisis which started in Syria in 2011 affected the countries of the region the most. Thus, if a solution to the crisis was to be produced, it would have to be under the responsibility of this tripartite mechanism. In this context, the tripartite mechanism took action and started to be effective in making some important decisions. The thesis of creating a safe zone was set forth under the leadership of Turkey and subsequently “De-conflict Zone” plan was put into effect by Russia. These plans were somehow supported by the Iranian state. In addition, that the Russia and the Iran backed groups got effective against ISIS (Daesh) and similar terrorist groups and the Idlib approach of Turkey revealed who the real actors of the resolution of the Syrian crisis were. The importance of holding the Astana talks was noticed here.

Findings:

As we mentioned above, attempts of seeking a solution to the Syrian crisis known as the Astana Process started with the offer of Russia and the supports of Turkey. Especially Russia which stood by Assad noticed that it was significant to engage in dialogue with Turkey, which was close with the Opposition forces, in order to end the crisis, as of September 30, 2015. This situation was important for Turkey as its cooperating with Russia was not just within the context of Iraq and Syria. Cooperation with Turkey in the Eurasian region was also necessary. Hence, despite a short period of crisis brought about by the shutdown of a Russian plane by Turkey, steps were taken in June 2016 on cooperation, between Russia and Turkey. Iran, one of the important states of the region, was also included in this process and “the Astana Talks” in which Russia, Turkey and Iran were on the same side began. These negotiations constituted an important attempt against the US’ policy of using the opposition to divide and split Syria since the opposition, until that day, had not leaned towards “the Geneva Talks” held. Nonetheless, the Astana talks started as a process supported by the Syrian government and opposition with the participation of the states in the region. If the Syrian government was naturally affected by Russia, the Syrian opposition’s being influenced by Turkey was as natural as it. Actually, that is why Russia wanted the effectiveness of Turkey on the opposition. Hence, when the negotiations started, the bilateral meeting traffic also started. While Russia and Iran increased their efforts to persuade Assad, Turkey intensified its effectiveness on the opposition.

Conclusion and Discussion:

Another problematic issue between the parties is “Idlib”. After its operation “Euphrates Shield”, Turkey initiated military activity in order to deploy troops in further inland regions of Syria namely Idlib. Turkey had argued that “finding political solution” would be right during both the Geneva talks and the subsequent Astana Talks. Turkey always emphasized this argument of its both in the region and during the talks. In other words, Turkey stated that it had no secret ambitions regarding Syria, of which it was a neighbor, and sent troops to protect the territorial integrity. Although sending troops to Idlib became a matter of debate between the parties (USA, UN, RUSSIA AND IRAN), Turkey sent troops to the lands included in the “De-conflict Zones” in order to guarantee the ceasefire environment of Idlib province and neighboring provinces within the framework of UN Security Council’s solution proposal numbered 2254. We believe that this decision is in line with the final declaration of both the UN Security Council and the Astana Talks. It is pleasing to have achieved the three points discussed since the beginning of the process and defended by Turkey, which are as follows, years later. 1) Creating De-conflict Zones, 2) Abandoning forced migration and resettlement policies, 3) Protection of the territorial integrity of the countries. Another issue is that all forces in the Area are fighting jointly against Daesh and al-Nusra. This issue also means ending the proxy wars, as emphasized in the above sections. Finally, Astana talks go down in history as a diplomatic success of Russia and Turkey as well as being a turning point in the Syrian crisis.

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere Ortadoğu’da “Arap Baharı” ile başlayan Suriye krizi 2011 yılından günümüze değin devam etmektedir. Krizin çok boyutlu olması hasebiyle önerilen çözüm önerileri de farklı olmuş ve bu sebepten bir ilerleme kat edilememiştir. Bundan dolayıdır ki, Suriye krizi halk ayaklanmasından daha çok mezhep ve ırkçı bir boyut kazanarak birçok uluslararası gücün “çıkarları doğrultusunda” devam etmektedir. Yani bu uluslararası dış güçler söz konusu bölgeyi kendi politikaları uğruna savaş arenasına çevirmeye çalışarak, halk ayaklanması, mezhep veya etnisite, güçlerin diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Suriye’de de kendi siyasetlerini belirleme ve yeraltı zenginliklerini kapışma alanı haline getirmektedir. (Aksenyonok, 2017).

Söz konusu uluslararası güçler, Suriye krizine çözüm bulmak yerine krizi daha da kışkırtmak için çalışmaktadır. Bu amaç uğruna hala çalışmalar devam etmektedir. Bu güçlü devletler Suriye krizine BM (Birleşmiş Milletler) çatısı altında Cenevre’de çözüm bulmak adına birtakım anlaşmalar da yapmışlardır. Örneğin; ateşkes, rehinelere serbest bırakılması, insani yardımların ulaştırılması noktasında katkısı olduğu yabana atılamaz bir gerçektir. Ancak Suriye’de etkin bir siyaset belirleme, rejim üzerinde etkinlik sağlama noktasında başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi Suriye krizinin çözümü için uluslararası güçlerin yanı sıra bölgedeki güçlü devletlerin de aktif bir şekilde katılım sağlamasıdır. İşte “Astana Görüşmelerinin bu doğrultuda ortaya çıktığını söylemek gerçekçi olur. Doğrusu bölgenin güçlü devletleri söz konusu krizin ortaya çıkmasından çok daha önce burada varlık göstermekteydi. Çünkü bu devletler Suriye ile komşu olan devletlerdi. Söz gelimi bu komşu devletler Suriye krizinin olumsuz sonuçlarının kendilerini her bakımdan etkileyeceklerini bildikleri gibi aynı zamanda ABD’nin de bölge politikalarının muhtemel etkilerinin de farkında idiler.

Söz konusu devletler Suriye krizinin etkilerini bertaraf etmek adına bir araya gelmek için girişimlerde bulunarak Kazakistan’ın başkenti Astana’da Nur-Sultan Nazarbayev’in ev sahipliğinde görüşmeyi kabul ettiler. Bölge devletleri olarak Türkiye, Rusya ve İran krize çözüm üretmek adına alt yapıyı hazırlamış ve çözüm önerilerini Birleşmiş Milletlerle de paylaşmışlardır. Onlarla paydaş şekilde hareket etmek istiyorlardı. Onların krizin çözümünde ortaya koydukları siyasetin temel düsturu; “savaş ve silahın değil, siyasi diyalog ve görüşmelerin daha etkin olabileceğini göstermektir. Çünkü Suriye’de 2011 yılında başlayan kriz, en çok bölge ülkelerini etkilemiştir (Trenin, 2013: 3-7). Bundan dolayı krize bir çözüm üretilecek ise şayet bu üçlü mekanizmanın sorumluluğunda olması gerekiyordu. Üçlü mekanizma harekete geçerek bazı önemli kararların alınmasında etkin olmaya başladı. Türkiye’nin öncülüğünde güvenli bölge oluşturma tezi ortaya atılmış, akabinde Rusya tarafından “çatışmasızlık Bölgesi” planı devreye sokulmuştur. Bu planlar İran devletince de bir şekilde destek gördü.

Ayrıca Rusya ve İran destekli grupların İŞİD (DAEŞ) ve benzeri terör grupları üzerinde etkinlik sağlamalarının yanı sıra Türkiye’nin de İdlip yaklaşımı Suriye krizinin çözümünde gerçek aktörlerin kimler olduğunu ortaya çıkardı. Zira Astana görüşmelerinin gerekliliği burada ortaya çıkmaktadır.

2. I. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

24 Kasım 2015 - 9 Ağustos 2016 tarihleri arasında Türkiye’de hem iç hem de dış politikada bazı önemli sıra dışı olaylar gerçekleşmiştir. Bu sıra dışı olayların etkisi Rusya ile Türkiye arasında bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Buna sebep Türkiye’nin içte mücadele ettiği sorunlarla Batılı devletlerin gerekli desteği sağlamaması nedeniyle yönünü Doğu’ya çevirmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan, yıllardır Türkiye’yi meşgul eden “terör”e ABD ve bazı Batılı devletlerin verdiği fiili destek de Türkiye’nin bölge ülkesi olarak hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Çünkü “terör” terör konusunda ikilem içerisinde kalan Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı bu tıkaçları açması ve bu “terör” belasından kurtulması lazımdır (Çelikpala, 2019: 22-23). Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı özellikle Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Rusya ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Ağustos 2016 tarihinde St. Petersburg’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya gelmiştir (Çelikpala, 2019: 22-23). Aslında Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler yeni değil, 2000 yılında Putin’in iktidara gelmesi ve 2002 yılında Erdoğan’ın seçimi kazanmasıyla başlamıştır. Ancak 2000 yılına kadar olan ikili görüşmelerin daha çok ekonomik alanda geliştiğini söyleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 2011 yılına gelindiğinde genelde Ortadoğu’daki, özeldense Suriye’deki gelişmeler her iki ülkeyi bölgede rekabet eder duruma getirmiştir (Yılmaz, 2017: 24 Aralık 2019). Bu rekabete sebep Türkiye’nin Suriye’de ABD ile muhalefet kanadını destekler mahiyette siyaset belirlemiş olması idi (Yılmaz, 2017: 24.12.2019). Ancak Putin ile Erdoğan arasında gerçekleşen görüşmenin ardından geçen bir yıllık süreçte ilişkilerin toparlanmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu

toparlanmaya asıl sebep ise Suriye'deki krize yönelik gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında tarafların birbirlerine olan ihtiyaçlarının anlaşılmasıdır. Özellikle Türkiye tarafının terör meselesinin yanında Suriye konusunda da ABD'den gerekli desteği sağlayamaması hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuştur. Ayrıca ABD'nin "Gülcenci Hareket"e verdiği desteğe olan inanca birde Fırat'ın doğusunda PYD/YPG ile işbirliğini arttırması gibi gelişmeler Türkiye ile Rusya arasında yakınlaşmanın ikinci bir sebebidir (Çelikpala, 2019: 23).

Yukarıda bahsettiğimiz konuların yanı sıra Suriye'de krizin derinleşmesi sınır ülkesi olan Türkiye'yi ciddi manada rahatsız etmekteydi. Dolayısıyla, bölgede yaşanan hızlı gelişmeler Türkiye'nin Suriye'de bazı bölgelere müdahale etmesini zorunlu hale getirmiştir. Zira Türkiye, 24 Ağustos 2016 tarihinde "Fırat Kalkanı" operasyonunu başlatmıştır. Fırat Kalkanı operasyonu Türkiye'nin sadece Suriye'de güç elde etmesine sebep olmamış, aynı zamanda Rusya ve İran'la bir ittifak alanı oluşturması noktasında da önemli olduğu gibi söz konusu ülkelerle ilişkilerin normalleşmesine ve siyasal olarak canlanmasına sebep olmuştur.

Türkiye ve Rusya arasındaki işbirliği ve canlanma sadece Rusya'nın Suriye hava sahasını TSK'ya açmasına sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda Rusya, İran ve Türkiye arasında diplomatik alanı da genişletmiştir. Fırat Kalkanı operasyonu ile Türkiye, Azez, Cerablus ve el-Bab üçgenini kendi kontrolü altına alarak bölgede askeri bir güç oluşturmuştur. Bölge hâkimiyetinin ele geçirilmesi, Rus askeri ile Türk askerinin ortak hareket etmesinin temellerini atmıştır. Askeri alanda kurulan bu işbirliği zamanla yerini diplomatik ve siyasal alana da taşımıştır. İşte bu siyasal ve diplomatik alandaki sürecin adı da "Astana Görüşmeleri" olmuştur (Çelikpala, 2019: 22-23). Suriye'de ortak hareket mekanizmasının oluşturulması ile birlikte Doğu Halep vilayeti Rusya ve Türkiye'nin ortak çabaları sonucunda boşaltılmıştır.

Doğu Halep vilayetinin boşaltılmasının ardından, yani 20 Aralık 2016 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ile Moskova'da bir araya gelmişlerdir (<https://ria.ru>, 27.10.2020). Bu toplantı sonucunda Suriye'de ateşkesin sağlanması konusunda mutabakata vararak "Moskova Deklarasyonu" adı altında ortak bir bildiriye imza atmışlardır (Köstem, 2017: 18-19). Moskova Deklarasyonu Suriye'de etkin üç devletin de terörle mücadelede yürüttükleri çabaları siyasi alana taşıdıklarının etkilerini gösteren açık bir metin hüviyeti taşımaktadır. Metinde özellikle Suriye'nin demografik (çok etnik ve çok dinli, mezhepçi olmayan) demokratik ve seküler yapısına vurgu yapılmaktadır. Belgenin Türkiye açısından önemi oldukça büyüktür, çünkü bu belge ile Türkiye DEAŞ, el-Nusra, PYD/YPG ve benzeri terör örgütleriyle yürüttüğü silahlı mücadeleye meşru zemin bulduğu gibi aynı zamanda ılımlı muhalif ve sivillerin korunması, çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması konusunda da kendisine ortam hazırlamıştır (Çelikpala, 2019: 24-26). Deklarasyon hem Türkiye hem de Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla, Rusya Devlet Başkanı Putin; "Suriye'de rejim ve muhalefet arasında anlaşma, garantörlük anlaşması ve barış görüşmelerine yeniden başlama anlaşması olmak üzere üç madde üzerinde mutabakata varıldı" şeklinde açıklama yapmıştır. Putin'in açıklamasına bir benzer açıklama da Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Açıklamada; "Suriye'de çatışan taraflar arasında, ülke genelinde 30 Aralık 2016 günü saat 00.00 itibarıyla ateşkese gidilmesi hususunda bir mutabakata varılmıştır. Bu gelişmeyi memnuniyetle karşılıyoruz" ifadelerine yer verilmiştir (Karabulut, 2011: 69-93).

Mutabakata varılan hususlar aşağıdaki gibidir.

- 1) *Sonuçsuz kalan III. Cenevre Görüşmeleri'nin ardından barış görüşmelerine yeniden başlanacak, Türkiye, Rusya ve İran bu barış görüşmelerinin "Garantör" devletleri olacaktır.*
- 2) *Suriye'de kalıcı bir ateşkes ortamının sağlanabilmesi için her üç ülke de ortak çaba sarf edecekler,*
- 3) *Rusya, Türkiye ve İran'ın Suriye konusunda en önemli önceliği rejim değişikliği olmayacaktır.*

4) *DAEŞ, ismini Fetih el-Şam olarak değiştiren el-Nusra ve YPG ateşkes mutabakatına dâhil edilmeyecektir* (Suiçmez, 2018: 7). Özellikle Türkiye tarafı I. Astana Görüşmelerinin ileride düzenlenmesi düşünülen IV. Cenevre Görüşmeleri'ne katkı sağlayacağı, Suriye muhalefet temsilcilerinin toplantıya katılmasının ise krizin askeri bir yolla değil, siyasi bir yolla çözülmesi gerektiğinin önemine de dikkat çekerek, 30 Aralık'ta sağlanan ateşkesin kuvvetlendirilmesine odaklanmak gerektiğinin altını çizmiştir (Sputniknews.com, 06.07.2017). Her iki tarafın da (rejim-muhalefet) söz konusu ülkelere destek vermesi beklentiler arasındadır Çünkü I. Astana Görüşmeleri'ne her iki gruptan da temsilcilerin katılımı beklenmekteydi. Ancak bu gruplar arasında soğuk hava esiyordu ve BM Suriye Özel Temsilcisi Mistura da bunun farkındaydı. Mistura söz konusu havayı kırmak adına muhalefet temsilcileri ile rejim temsilcilerini açılış konuşmaları öncesinde bir araya getirmek için girişimlere başladı. Zira söz konusu görüşmelerin olumlu bir havada geçmesi zirvenin sonuç bildirgesinin de olumlu geçmesine ve sonuçlanmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim Mistura'nın girişimleriyle her iki grup temsilci heyeti görüşmeyi kabul etti. Ancak görüşmeden olumlu bir netice alınmadı. Muhalefet heyeti başkanı Muhammed Alluş'un ilk oturum akabinde yaptığı açıklama yukarıda söylenenleri teyit ediyordu. Alluş; "Siyasi çözüm konuşulmadan önce ateşkesi tahkim etmek gerektiğini" (Güncel Haberler, 26.11. 2019).vurgulaması, aslında ateşkes sağlanamadıkça ikinci bir adıma geçmenin önemsiz olduğunu altını çizmekteydi.

Ayrıca Alluş'a göre; "kuşatma altındaki bölgelerde insani durumun iyileştirilmesi, rejim hapishanelerinde hiçbir eyleme katılmadığı halde tutuklu bulunan 13 bin kadının ilk etapta serbest bırakılmasına", odaklıydı. Yukarıda değindiğimiz ülkelerin mutabık kaldığı dört madde ve muhalefet-rejim temsilcilerinin duruşu da göz önünde tutularak görüşmelere 23 Ocak 2017 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da yeniden başlandı (<https://ria.ru>, 2019). İki gün devam eden zirveye garantör devlet olarak Rusya, Türkiye ve İran katılırken, ABD ve BM sadece temsilci göndermekle yetindi (Hürriyet Gazetesi, 2017).Toplantıda Suriye muhalefetinin askeri kanadı ile rejim temsilcileri arasında anlaşmazlık yaşandı. Anlaşmazlık Rus ve Türk temsilcilerinin araya girmesiyle çözüldü (Yılmaz,2017:24.12.2019). Aslında muhalefet kanadı başından beri olası yaşanacak sıkıntıları sezindikleri için toplantıya katılmak istemedi. Katılım sağlamalarına sebep, Rus ve Türk temsilcileri tarafından onlara verilen garantiydi.

I. Astana Görüşmeleri'nin en önemli gündem maddesi "Ateşkes ve barışın nasıl sağlanacağı"dır. Toplantıda bu konu enine boyuna tartışılarak ve sonuç olarak barışın sağlanması noktasında her üç garantör devlet temsilcileri anlaşma sağladı. Ancak Rusya'nın daha önce hazırladığı "Suriye'de yeni bir anayasa" fikri ve Araplar dışında kalan toplumlara de "özerklik" verilmesi, "Suriye Arap Cumhuriyeti" vurgusunda "Arap" ibaresinin çıkarılmış olması taraflar arasında yeni bir anlaşmazlığa sebep oldu. Söz konusu yeni anayasa ÖSO temsilcileri tarafından da reddedildi(Yılmaz, 2017: 24.12.2019). Zirve'nin sonuç bildirgesi Kazakistan Dışişleri Bakanı Kayrat Abdrahmanov tarafından okundu. Bildirgede;

- 1) Garantör ülkelerden oluşan üçlü bir mekanizmanın kurulması,
- 2) Suriye'de aralıklarla da olsa devam eden ateşkes durumunun devam ettirilmesi noktasında anlaşmaya varıldığı duyuruldu.

Suriye rejimini temsilen Astana'da bulunan Caferi, söz konusu mutabakata dayanarak zirveyi başarılı olarak nitelendirirken, Kremlin de ilk turu başarılı bulduğunu ve müzakerelerin devam etmesi gerektiğinin altını çizdi. Nitekim söz konusu I. Astana Görüşmeleri bu şekilde sona erdi. Bir sonraki II. Astana Görüşmeleri'nin ise 6 Şubat 2017 tarihinde gerçekleşeceği açıklanmıştır. (www.ntv.com, 23,01.2017).

3. II. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

Görüşmelerde yalnızca garantör ülkelerin katılımı ile gerçekleşen 6 Şubat'taki heyetler arası toplantıda izleme komitesine ilişkin bazı teknik detaylar ele alındı. Ancak bazı teknik sebeplerden dolayı görüşmelerin 15-16 Şubat tarihine ertelendiği açıklandı (<https://ria.ru>, 2017). 16 Şubat'ta tüm tarafların katılımı ile görüşmelere tekrar başlandı (Peregavore po Sirii v astanovskom formate,...). Taraflar, Suriye'deki ateşkesi kontrol altında tutmak amacıyla ortak geliştirdikleri "kontrol mekanizmaları" üzerinde anlaşmalarını açıkladılar. Söz konusu görüşmelere BM Suriye özel temsilcisi Mistura katılmazken onu bir teknik heyet temsil etti. Ürdün görüşmelere ilk kez garantör ülke olarak katılım sağladı (Parker, 2017, 10).Görüşmeler sonunda yapılan açıklamada, Rusya, Türkiye ve İran'dan müteşekkil bir "İzleme Komitesi"nin kurulmasına ilişkin karar kabul edildi. Ayrıca Rusya Genelkurmay Başkanlığı yetkilisi Sergey Afanesyev tarafından yapılan açıklamaya göre de başta kadın ve çocuklar olmak üzere Suriye'de zorla tutulan kişilerin takas edilmesi için de bir mekanizmanın kurulduğu açıklandı

(www.stratejikortak.com, 2018,26.11.2019). İki garantör (Rusya-Türkiye) ülkenin Suriye’de kalıcı bir ateşkes sağlamak için verdiği mücadele, BM’ler nezdinde nasıl görülmüyordu sorusu oldukça önemlidir.

Bilindiği üzere Astana Görüşmeleri’ne kadar Suriye krizinde Rusya ve ABD “Garantör” devlet konumunda iken ABD, yerini Türkiye’ye bırakmış görünüyor. Bu gerçekten samimi bir vekâlet miydi? Yoksa bakalım buradan ne çıkar hesabı mıydı? Bugüne gelindiği zaman Türkiye’nin Rusya ile “Garantör” ülke konumunda hareket etmesinin çok doğru ve yerinde atılan bir hamle olduğu görülmektedir. Nitekim BM Özel Temsilcisi Mistura’nın da; “Tıkanan çözüm sürecinde Türkiye ile Rusya’nın Suriye konusunda masaya oturup konuşmaya başlamasıyla beklenmeyen bir değişim başladı” açıklaması düşünüleni teyit etmektedir.

Ankara’da Rusya ile Suriye’deki silahlı guruplar arasında yapılan görüşmeler sayesinde Halep’te daha büyük bir felaket önlenmiş ve bu da kalıcı bir ateşkes umudunu arttırdı. Ancak insani yaptırımlar noktasında ilerleme sağlanamadı. Nitekim Mistura’nın da ifade ettiği gibi; “Bu olumlu gelişmelere rağmen insani yardımlar halen ulaştırılmadı”. Bu ve benzeri problemlerden dolayı Cenevre’de dördüncü kez yeniden müzakere masasının oluşturulması için çalışmalar başlatılmıştır (DW.com, 13.03.2017).

4. IV. CENEVRE GÖRÜŞMELERİ

23 Aralık 2016’da Türkiye, Rusya ve İran’ın ortak çabalarıyla yürürlüğe konan ateşkesin ardından Mistura kolları sıvadı ve Astana Görüşmeleri’ne misilleme babında IV. Cenevre Görüşmeleri’ni 8 Şubat’ta gerçekleştireceklerini duyurmuştur. Rusya’nın buna karşı çıkmasından dolayı 8 Şubat’ta yapılması planlanan toplantı 20 Şubata ertelenmiştir. Mistura söz konusu toplantı için yoğun bir çalışma başlatmış, toplantılar, konferanslar düzenlemiştir. Toplantıya katılanlar Suriye Muhalefeti (YMK), Suriye Muhalif ve Devrimci Güçleri Milli Koalisyonu(SMDK),(www.stratejikortak.com, 2018, 26.11.2019). Suriye Rejimi, BM, ABD, Rusya, Türkiye ve İran’dır. Ancak toplantıya PYD davet edilmemiştir (Durgun, 2017). IV. Cenevre görüşmelerinin ana gündem maddeler şöyledir;

- 1) Müzakerelerin önceki BM kararları çerçevesinde yürütülmesi,
- 2) Suriye’de siyasi değişimin sağlanması,
- 3) Rusya’nın hazırladığı anayasa taslağı,
- 4) Seçim kanunu oluşturulması (Gazete.com, 2017).

Ancak Rusya söz konusu maddeleri, bazı uluslararası kararların değiştirilmesine ve Astana Görüşmeleri’ni barış için tek alternatif yapmaya çalışmıştır. Rusya’nın söz konusu tavrının bazı muhalifler tarafından da desteklenmesi sonucunda Mistura; “Cenevre görüşme programının değiştirilmemesi gerektiğini, aksi takdirde cehennem kapılarının açılacağını” açıklamıştır. Mistura bu görüşmelerin çerçevesini; “BMGK’nın 2254 sayılı kararı doğrultusunda güvenilir, kapsayıcı ve mezhepçi olmayan bir yönetimin kurulması, yeni anayasanın hazırlanması, özgür ve adil seçimlerin yapılması” (Harmoon.org, 2017), şeklinde oluşturmak istemiştir.

IV. Cenevre Görüşmeleri bu çerçevede başlamıştır. Sabah saatlerinde başlayan görüşme trafiğinde Mistura, önce Beşşar Caferi ve akabinde muhalefet kanadı temsilci heyeti başkanı el-Hariri ve beraberindeki heyetle görüşmüştür. Heyetler arası görüşmeleri müteakip geçilen genel görüşmelerden sonra açıklamada bulunan Mistura, “Suriye rejimi ile muhalefet temsilcileri arasında fikir birliğinin olmaması” konusundan yakınıyor ve mart ayında yapılacak olan V. Cenevre Görüşmelerini işaret etmiştir (https://www.stratejikortak.com. 2018/04, 30.11.2019).

Bundan önce yapılan görüşmelerde olduğu gibi bu toplantının da olumlu havada geçtiğini ifade eden Mistura burada da fikirleriyle kimseyi şaşırtmamıştır Aslında 4 Mart 2017 tarihinde tamamlanan IV. Cenevre Görüşmeleri’nden olumlu bir sonuç da alınmamıştır. Bu toplantının artı tarafı sadece BMGK 2254 sayılı kararında belirtilen üç ana maddeye (geçici bir yönetim, çok partili ve özgür seçim ile yeni anayasa) dördüncü madde olarak “terörle mücadele”nin de eklenmesi olmuştur. (https://www.stratejikortak.com. 2018/04, 30.11.2019).

5. III. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

İlk iki turu yapılan görüşmelerde 2011 yılından bu yana 300 binden fazla insanın hayatını kaybettiği çatışmaların bitirilmesini hedefleyen ve tarafların büyük oranda ihlal ettiği ateşkesin desteklenmesi hedeflenmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zaharova 10 Mart’ta yaptığı açıklamada; “Rusya’nın süreçten memnun olduğunu ve

söz konusu anlaşmaların şiddeti azalttığını” ifade etmiştir (DW.com, 13.03.2017). Ayrıca Kazakistan Dışişleri Bakanı Kairat Abdrahmanov da parlamentoda yaptığı konuşma ile yukarıda zikredilenlere benzer bir açıklama yapmış ve “*BM Güvenlik Konseyi üyelerinin Astana sürecinin barışa katkısını övdüklerini*” açıklamıştır. Abdrahmanov ayrıca Rusya, Türkiye ve İran’ın toplantıya katılımını teyit ettiklerini, diğer tarafların da katılımıyla ilgili teyit beklediklerini söylemiştir.

Astana’da düzenlenmesi beklenen Suriye Barış Görüşmeleri’nin üçüncü turunun 14-15 Mart tarihinde yapılacağı duyurulmuştur (<https://ria.ru>, 2017). Toplantıya Türkiye, Rusya ve İran temsilcilerinin yanı sıra Suriye rejimi heyeti ve muhalefet temsilcilerinin katılması bekleniyordu (DW.com, 13.03.2017). Ancak Suriye muhalif grup sözcülerinden Usame Ebu Zaid yaptığı açıklamada; “*Rusya’nın sivillere yönelik hava saldırıları düzenleyerek ateşkesi ihlal etmesi ve Suriye ordusunu ateşkese uymaya ikna edememesi nedeniyle görüşmelere katılmama kararı aldıklarını*” bildirmiş, ayrıca bu kararlarını Türkiye’ye de ilettiklerini söylemiştir. İnterfaks haber ajansına açıklamada bulunan Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un; “*muhaliflerin sundukları nedenlerin ikna edici olmadığını*” belirtmesi görüşmelerin sıkıntılı geçeceğinin de bir anlamda habercisi gibiydi (DW.com, 13.03.2017).

Muhalefet temsilcilerinin katılmama kararı almasına rağmen görüşmelere 14 Mart 2017 tarihinde başlanmıştır (Haber Masası, 2018). Söz konusu görüşmelerin akabinde garantör ülkeler ortak bir bildiri kabul etmişlerdir. Bildiride garantör ülkeler Suriye’de ateşkesin izlenmesinin yanı sıra uygulanmasını da sağlamak adına kurdukları mekanizmayı güçlendirme kararı almışlardır (Mehrnews Agency, 15.03.2017). Kazakistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Akılbek Kamaldinov tarafından okunan sonuç bildirgesinde; “*Rusya, Türkiye ve İran’ın ateşkesin garantör devletleri olduklarına karar verdiklerini, bu devletlerin ateşkes ihlallerinden birbirlerini haberdar edeceklerini, ihlallerin sayısını azaltmak adına çalışacaklarını ve üçlü denetleme mekanizmasını etkin hale getireceklerini*” duyurmuştur. Kamaldinov devamla, “*bir sonraki Astana toplantısının 4-5 Mayıs 2017 tarihinde gerçekleşeceğini*” de açıklamıştır (Avim.org, 2017).

III. Astana Görüşmeleri’nin sona ermesinden birkaç gün sonra yani 22 Mart 2017 tarihinde V. Cenevre Görüşmeleri başlamıştır. Bu toplantı da bundan önce gerçekleşen toplantılara benzer şekilde gerçekleşmiştir. Dahası sadece “*terörle mücadele*” maddesinin eklenmiş olmasıdır. Toplantıda Mistura hem Suriye rejim temsilcileri hem de muhalefet temsilcileri ile ayrı ayrı görüşme yapmıştır. Söz konusu görüşmeleri müteakip Mistura; “*Sahadan çok ciddi zorluklara rağmen kimse çekip gitmedi, bir önceki turda ‘tren istasyonda hazır’ demiştim, şimdi ise trenin istasyondan yola çıktığını söyleyebiliriz. Yavaş ama ilerliyor*” (Haber Masası, 2018) açıklamasında bulunmuştur. Olumlu havada geçen görüşmelerin müspet sonuçlandığını da vurgulayan Mistura; “*bir sonraki VI. Cenevre Görüşmeleri’ne kadar olan zamanın taraflar için BM Güvenlik Konseyi’nin 2254 sayılı kararında öngörülen dört ana konunun geniş bir şekilde çalışılmasına iyi bir fırsat olacağını*” ifade etmiştir (Al Jazeera Turk, 2017, 29.11.2019). Suriye muhalefet temsilcisi Hariri de söz konusu zirvelerin olumlu havada geçtiğini ancak bu olumlu havanın Suriye’ye olumsuz bir biçimde yansıdığını açıklamıştır. Hariri; “*görüşmelerin başladığı zamandan bu güne kadar 150’den fazla insanın katledilmiş olmasına rağmen rejim heyetinin, BM Güvenlik Konseyi’nin 2254 sayılı kararında belirtilen ‘siyasi geçiş hükümeti’ konusunu ele almak istemediğini*” belirtmiştir (Aljazeera.com, 2017).

6. IV. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

Yukarıda görüldüğü gibi V. Cenevre Görüşmeleri’nden somut bir netice alınmadığını, görüşmelerin daha çok tarafların iyi niyet belirtmeleri ile geçtiğini söylemek daha doğru olacaktır. Bundan dolayı Suriye’de daimi bir ateşkesin sağlanması ve huzurun getirilmesi için gerçekçi ve somut adımların atılması elzem olarak görülmüştür. Çünkü gün geçtikçe çatışmalarda ölen insan sayısı hızla yükseliyordu. Suriye ihtilafına “*siyasi çözüm*” bulmak yolundaki gayretleri destekleyerek ve Cenevre Görüşmeleri’nin akim sonuçlarını değerlendirerek Kazakistan’ın başkenti Astana’da 3-4 Mayıs’ta yapılacak olan IV. Astana toplantısı öncesi garantör ülkelerden müteakip askeri uzmanların yanı sıra BM temsilcilerinin de katılımıyla basına da kapalı bir “*Teknik Toplantı*” gerçekleştirilmiştir (<https://ria.ru>, 2017).

Bir sonraki gün gerçekleştirilmesi düşünülen IV. Astana Görüşmeleri; ilk önce ikili görüşmeler, 4 Mayıs öğleden sonra ana toplantı, ardından da basın toplantısı şeklinde düzenlenmiştir (Trthaber.com, 2017). İkili toplantı bağlamında Erdoğan ve Putin Soçi’de bir araya gelmiştir. Söz konusu görüşmeler akabinde açıklamada bulunan her iki lider tarafından Astana’da toplanacak olan IV. Astana Görüşmeleri’ne esas teşkil eden “**Çatışmasızlık Bölgeleri**” noktasında mutabık kaldıklarına dair açıklama yapılmıştır (BBC.com, 2017).

Astana Görüşmeleri'nin müsebbibi-garantörü olan üç ülke 3-4 Mayıs 2017 tarihinde dördüncü kez bir araya gelmiştir. Söz konusu görüşmenin gündem maddesi, "Suriye'de ateşkesi tahkim etmek ve bu çerçevede çatışan taraflar arasında benimsenebilecek güven artırıcı tedbirleri geliştirmek üzere 'Çatışmasızlık Bölgeleri' oluşturmak" olmuştur. Bu noktada protokol imzalanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr>, 2017). İmzalan protokole göre, "Çatışmasızlık Bölgeleri", İdlib vilayetinin tamamı, Lazkiye, Halep ve Hama vilayetlerinin belli bölümleri, Humus vilayetinin belli bölümleri, Şam/Doğu Guta bölgesi ve Dera ve Kuneytra vilayetlerinin belli bölümlerini kapsayacaktır. Ancak söz konusu bölgelerin sınırları ve işleyişine ilişkin ayrıntı ve düzenlemeler ise ileride üç garantör ülke arasında tesis edilecek bir çalışma gurubu tarafından belirlenecektir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2017). Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamanın devamında; "Çatışan taraflar arasında yukarıda ismi geçen bölgelerde hava unsurları dâhil her türlü silah kullanımına son verilmesini, bölgelere acil ve kesintisiz insani yardım akışının sağlanmasını kayıt altına alan bu muhtırayı memnuniyetle karşılamaktayız" şeklinde bir ifade kullanılmıştır (<http://www.mfa.gov.tr>, 2017).

Suriye Dışişleri Bakanlığı da "Çatışmasızlık Bölgeleri" önerisini desteklediğini açıklamıştır (BBC.com, 2017). Ancak bazı muhalefet temsilcileri salı günü başlayan görüşmelere katılmış, Hama ve Dera'da rejim askerlerinin bombardımana devam ettiğini ve "Çatışmasızlık Bölgeleri" kavramının Suriye'yi böleceği düşüncesi taşıdıklarını bahane göstererek görüşmelere katılmayı askıya aldıklarını duyurmuşlardır. Ayrıca onlar; İran'ın garantör olduğu böyle bir anlaşmaya onay vermelerinin mümkün olmayacağı noktasını da söylemiştir. Ancak Türkiye'nin devreye girmesi ile söz konusu tarafın görüşmelere katılmaya devam edeceği karara bağlanmıştır (<https://www.aa.com.tr>, 2017).

Garantör üç ülke tarafından mutabık kalınan "Çatışmasızlık Bölgeleri" kararının Suriye'de siyasi hedefleri olan birçok BM'ler Batı bloğu ülkelerini tedirgin etmemesi mümkün değildir. Bundan dolayı Suriye'de ateşkesin sağlanması noktasında somut adımların atılması (gerçek, bir türlü atılmadığı) hususunda VI. Cenevre Görüşmeleri'nin 16-20 Mayıs 2017 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu görüşmelerin kapanış gününde Mistura (Mehrnnews Agency, 11.09.2017) ile muhalefet temsilcisi başkanı el-Hariri ve rejim temsilcileri arasında ayrı ayrı görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmelerde her iki grup temsilcilerine BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararında belirtilen dört ana konu başlığını kapsamlı bir şekilde çalışmanın önemi vurgulanmıştır.

Ancak IV. Cenevre Görüşmeleri'nin kısa sürmesinden dolayı söz konusu başlıklar ele alınmadan toplantı sonlandırılmıştır (<https://www.stratejikortak.com>, 2018). Kısacası "Masada siyasi tarafların çatışma alanlarındaki pozisyonlarına paralel tutum ve söylemleri sebebiyle diplomasi platformundaki mücadelede ilerleme kaydedilmesi pek kolay olmamış ve uzun zaman almıştır" (Kibaroglu, 2017: 37).

7. V. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

4-5 Temmuz 2017 tarihinde düzenlenmesi düşünülen Suriye konulu beşinci toplantı öncesi, 3 Temmuz'da garantör ülkelerin "çalışma grup" toplantısı yapılmıştır (<https://ria.ru>, 2017). Toplantı sonrası yapılan açıklamada, "Çatışmasızlık Bölgeleri"ndeki sınırlar ve haritalarda mutabakat sağlanması, koordinasyon merkezi tüzüğü üzerinde çalışılması, tutukluların serbest bırakılması gibi konuların ele alınmasını planladıkları belirtilmiştir (Trthaber.com, 2017). Söz konusu görüşme JW Marriot Otel'de Rusya, Türkiye ve İran'dan katılan bir teknik heyet arasında gerçekleşmiştir. Daha sonra Suriye rejimi temsilcisi başkanı Beşşar Caferi başkanlığındaki heyetle Rusya ve İran'dan gelen heyetler arasında görüşmelere geçilmiştir. Bu arada Suriye muhalefet temsilcileri de Grand Park Esil Otel'de toplantı yapmışlardır. Kendi aralarında yaptıkları toplantı sonrasında Türkiye heyeti ile görüşmeler başlatılmıştır. Muhalifler kendi aralarında görüşürken diğer taraftan Ürdün ve ABD'den katılan diplomatlar arası görüşmeler de devam ettirilmiştir. Görüşmede BM'i Mistura temsil etmiştir (<https://www.stratejikortak.com>, 2018).

Birkaç aşamada ve farklı yerlerde gerçekleşen toplantı sonrası açıklamada bulunan Rusya Devlet Başkanı Putin'in Suriye özel temsilcisi Aleksandr Lavrintiyev; "görüşmelerde, 'Çatışmasızlık Bölgeleri' içinde garantör ülkelerin etkili olduğu bölgelere öncelik verdiklerini" belirtmiştir. Lavrintiyev devamla, "Bildiginiz gibi İdlib, Humus ve Doğu Guta bölgelerinde Türkiye ve İran'ın etkisi vardır. Güney bölgelerdeki muhalif guruplar üzerinde ise Ürdün ve ABD'nin etkisi olduğunu hem Tahran hem de Ankara kabul etmektedir. Onların (ABD, Ürdün) katılımı olmadan bu bölgenin oluşturulması söz konusu değildir şeklinde konuşmuştur. Sözcü; "tam olarak üzerinde çalıştığımız yedi belgemiz vardır. Bunların arasında en önemli olanları ise, 'Çatışmasızlık Bölgelerinde' gözetim yapacak koordinasyon merkezinin kurulması, askeri güçlerin yerleştirilmesi gibi konularla ilgili olan belgelerdir. Bunlar üzerinde mutabakata varılmıştır ancak bir kez daha üzerinde çalışılması gerekmektedir. **Ortak Çalışma**

Gurubu'nun onayını aldıktan sonra belgeleri imzalayacağız" (Takvim.com, 2017) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Suriye muhalefet temsilcileri sözcüsü Ahmet Birri yaptığı açıklamada; "tutukluların serbest bırakılması bizim ana hedefimizdir. Bu konunun bir sonraki Astana toplantısına hazır olacağına inanıyorum" diye konuşmuştur. Birri; "İran'ın garantörlüğünün kabul etmediklerini" de söylemiştir.

Bir gazetecinin "İdlib ve çevresinde kurulacak Çatışmasızlık Bölgesi'ne Türk güvenlik güçlerinin konuşlanıp konuşlanmayacağına" ilişkin sorusuna ise, "Baştan beri Suriye'ye girmesini istedik. Şimdi de girecek olan Türk güvenlik güçlerinin çatışan taraf olarak değil, iki taraf arasındaki tampon güç olarak girmesi söz konusudur." cevabını vermiştir. Toplantı sonunda taraflar bir önceki Astana toplantısında kararlaştırılan "Çatışmasızlık Bölgeleri"nin ayrıntılarını görüşmek için "Ortak Çalışma Grubu" oluşturmak amacıyla 1-2 Ağustosta İran'da bir daha bir araya gelecekleri konusunda karar aldılar. VI. Astana Görüşmeleri'nin ise Ağustos ayının son haftası yapılacağı duyurulmuştur (CNN Türk.com, 2017).

8. VI. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

Söz konusu görüşmelere geçmeden önce BM'nin özel teşebbüsü ile toplanan VII. Cenevre Görüşmeleri'nin sebep ve sonuçları üzerinde bazı hususlara değinmek gerekir. Daha önceki Cenevre Görüşmeleri'nden de alışık olduğumuz üzere BM Suriye Özel Temsilcileri ile ayrı ayrı görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin oluşan olumlu havanın VI. Cenevre Görüşmeleri'ne de yansıtacağı sinyali vermektedir. Bu iyi niyet çerçevesinde 10 Temmuz 2017 tarihinde görüşmelere geçilmiştir (Timeturk.com, 2017). Görüşmelerde BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararında kabul edilen, "ateşkes, terörizm, anayasa ve siyasi geçiş meseleleri" ele alınmıştır. Ancak görüşmeler esnasında Suriye muhalefet temsilcileri ile rejim temsilcileri arasında yüz-yüze değil dolaylı görüşmelerin olmadığını ifade eden SMDK Başkanı ve Suriye Kürtleri Ulusal Konseyi (ENSK) yöneticisi Fuat Eliko, "önümüzdeki günlerde yüz yüze görüşmeler olabilir, biz geçiş yönetiminin kurulmasını, siyasi çözüme geçilmesini istiyoruz. Suriye sorununun çözülmesini istiyoruz, çözümün ve ilerlemenin olması için henüz bir temel yoktur, görüşmelerin başarıya ulaşması için ABD, AB ve Rusya'nın karar vermesi lazımdır" açıklamasında bulunmuştur. Söz konusu toplantıdan belli başlı somut bir karar çıkmamıştır (<https://www.stratejikortak.com>, 2018).

VII. Cenevre Görüşmeleri'nden olumlu-somut bir sonucun çıkmaması umutları bir hafta sonra toplanacak olan VI. Astana Görüşmeleri'ne çevirmiştir. Rus diplomatik çevrelerinden bir kaynağa göre, "Rusya'nın bir sonraki hafta Astana'da gerçekleştirilecek toplantıda Suriye'deki dört güvenli bölge ile ilgili çalışmanın tamamlanmasını beklediği" vurgulamıştır. Sputnik'e konuşan Rus yetkili, "Astana'da yapılacak görüşmelerde başarıyla tamamlanması beklenen çalışma, siyasi çözüm sürecine destek için hem savaş eylemlerinin sona erdirilmesi alanında, hem de insani alanda gerekli şartların oluşmasını sağlamalıdır" ifadelerine yer vermektedir (Mehrnews Agency, 02.05.2017). BM Suriye Özel Temsilcisi Mistura'nın da katılacağını teyit ettiği, tarafların (Türkiye, Rusya, İran, ABD, Ürdün, muhalefet ve rejim temsilcileri) çözüme odaklı gerçekleştirecekleri toplantı 14-15 Eylül 2017 tarihinde garantör ve gözlemci ülkelerin ikili ve üçlü görüşmeleri ile Astana'da başlamıştır (<https://ria.ru>, 2017). Toplantıda özellikle, Humus, Doğu Guta ve Ürdün'le sınır bölgesinde oluşturulan gerilimi azaltma ve İdlib'de de bir güvenli bölge oluşturma kanaati hâkimdir ("Suriye'deki 4 güvenli bölge ile ilgili çalışmanın Astana'da tamamlanması bekleniyor" (Sputniknews.com, 07.09.2017).

İdlib'de "Çatışmasızlık Bölgeleri"nin sınırlarının çizilmesi, ateşkesin sağlanması konuları en önemli gündem maddeleridir. Ayrıca rejimin elinde bulunan tutukluların karşılıklı serbest bırakılması, cenazelerin teslim edilmesi ve kayıp kişilerin aranması da karara bağlanması gereken konular arasındadır. Toplantıya ülkeler bazında, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sedat Önal, Rusya'yı temsilen Putin'in Suriye Özel Temsilcisi Aleksandr Lavrintiyev, İran'ı temsilen Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Cabiri Ensari bulunmuştur. Katar da ilk defa bir gözlemcisini bu toplantıya göndermiştir (Timeturk.com, 2017).

Söz konusu toplantı sonucunda İdlib dâhil Suriye'nin dört bölgesinde oluşturulacak "Bölgesel Gerilimi Azaltma Bölgeleri" konusunda uzlaşıldığı belirtilmiştir. Gerilimi Azaltma Bölgeleri'nde gözetim sağlamak amacıyla ortak bir koordinasyon merkezi kurulacağı açıklanmıştır. Söz konusu oluşturulan dört bölgenin altı aylık süre içinde oluşturulacağı, ancak ihtiyaç duyulduğunda sürenin uzatılabileceği kaydedilmiştir (Sudagezer, 2017). Ayrıca, İdlib'de oluşturulacak olan çatışmasızlık bölgelerine konuşlandırılacak gözlemci heyetler konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma gereğince, İdlib bölgesine Türkiye, İran ve Rusya'dan toplam 500 gözlemcinin gitmesi kararlaştırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada; "Astana Görüşmeleri'nin üç garantör ülkesi arasında sağlanan mutabakat uyarınca, söz konusu ülkelerden gelen gözlemciler, çatışmasızlık bölgesinin sınırlarını teşkil eden güvenli bölgelerde oluşturulacak kontrol ve gözlem noktalarında bulunacaklardır. Gözlemci kuvvetlerin asli görevi, rejim ve muhalefet arasında çatışma yaşanmasını engellemek ve olabilecek ateşkes ihlallerini izlemek olarak tanımlanmıştır. Gözlemci kuvvetlerin faaliyetlerinin eşgüdümü, üç garantör ülke arasında oluşturulacak müşterek Koordinasyon Merkezi tarafından sağlanacaktır"(www.mfa.gov.tr, 2017) ifadeleri yer almıştır. Suriye uzmanı Oytun Orhan'ın bu konudaki değerlendirmeleri son derece isabetlidir: "Anlaşıldığı kadarıyla, İdlib'in dış çeperinin Rus askerleri, vilayet içinin de Türk askerleri tarafından denetlenmesi konusunda mutabakata varılmış durumdadır. Bu gelişme önemlidir, zira eğer anlaşma sağlanmasaydı muhtemel bir çatışmada Türkiye, 2,5 milyon sivilin ülkeye göçüyle veya o bölgede radikal unsurların Türkiye'ye sızmasıyla karşı karşıya kalabilirdi. Türkiye'nin soruna uzlaşma çerçevesinde çözüm bulmak ve İdlib krizindeki radikalleri elimine etmek konusunu zamana yayması ve bu konuda adım atmasının önü açılmıştır. Türkiye burada çatışmasızlığın sınırlarını denetlemek için bölgede olacaktır. İdlib'deki radikallerin elimine edilmesi daha uzun vadeli bir süreçtir. Bu süreçte İdlib'deki yönetim silahlı gruplardan alınarak sivil idareye devredilmeye çalışılacak, şehir içindeki güvenliğin silahlı gruplardan alınarak aynen Fırat Kalkanı bölgesinde olduğu gibi yerel polis güçlerine bırakılması yönünde çaba gösterilecektir. Daha genel anlamda da Rusya, Türkiye ve İran'ın mutabakatı için önemli bir adımdır. Çünkü bu bölge çözümü en karmaşık olan bölgelerdendir. O yüzden bu önemli bir adımdır." Buna ilaveten; "Batı, Suriye'nin geleceği konusunda söz sahibi olmaktan uzaklaşmaktadır. Önceden Batı için Türkiye bir ortaktı. Batı'nın öncelikleri değişti ve Suriyeli mülteciler odaklı bir Batı politikası ortaya çıktı. Batı'nın İŞİD'le mücadele kapsamında YPG'ye desteği arttı. Bu durum Batı ve Türkiye ayrışmasını doğurdu. Bunun sonucunda Türkiye de bölge ülkeleriyle iş birliğine yönelmiştir. Astana bunun kritik bir adımıydı. Batı, Türkiye gibi bir müttefiki kaybederek nüfuzunu bu anlamda kaybetmiştir. Rusya, İran ve Türkiye gibi iki bölge gücü Suriye'deki etkinliğini sürdürmektedir. Süreç Batı'yı Suriye'deki siyasi çözümün dışına itecektir. Batı bir tek YPG bölgeleri üzerindeki etkisini sürdürmektedir Batı, YPG kontrolündeki Suriye'nin kuzeyinde bir federal bölgenin oluşumu konusunda çaba gösterebilir. Ama Suriye konusunda güç, bölge ülkelerindedir ve bölge ülkeleri birbirine daha da yakınlaşacaktır" (Sudagezer, 2017) ifadesinde bulunmuştur.

Söz konusu toplantı akabinde alınan kararla alakalı açıklamada bulunan Putin'in Suriye Özel Temsilcisi Lavrentiyev, "Garantör ülkeler Rusya, Türkiye ve İran'ın İdlib'deki gerilimi azaltmak ve bölgedeki ateşkesi gözetlemek için gözlemciler gönderecekleri noktada fikir birliği içinde olduklarını açıkladı" şeklinde bir açıklamada bulunarak devam etmiştir: "Rusya'nın güneydeki gerilimi azaltma ve bölgenin kontrolü için Golan tepelerinde BM misyonunun yeniden görev yapması yönünde öneride bulunmaktadır. Mevcut durumdan çıkış yolu arıyoruz ve farklı alternatifler sunuyoruz. Golan tepelerindeki sınır bölgelerinde BM misyonunun işleyişinin yeniden tesis edilmesini de çıkış yollarından biri olarak görüyoruz." Güneyde bölgesel gerilimi azaltma için ABD ve Ürdün'le memorandum imzalayan Rusya'nın, Türkiye ve İran adına da hareket ettiğini, memorandumunu imzalayan taraf olmak için değil, gerilimi azaltmak ve bir "çatışmasızlık bölgesi" kurma amacına ulaşmak için çabaladıklarını belirtmiştir. (Evensel Gazetesi, 2017).Astana toplantısının bir sonraki turunun Ekim ayının sonunda yapılacağı da belirtilmiştir (İslami Bülten, 2017).

9. VII. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

Suriye'de devam eden savaşa son vermek ve barışı tesis etmek adına Ocak 2017 tarihinden bugüne kadar aralıklarla Astana'da devam ettirilen görüşmelerin yedincisi 31 Ekim 2017'de Astana'da başlamıştır (https://ria.ru, 2017). Toplantı iki gün devam etmiştir. Toplantının başlıca gündem maddeleri ise; Suriye'de dört bölgenin "Çatışmasızlık Bölgeleri" kapsamına alınması ve Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından Valdai formunda ortaya attığı Soçi'de "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi"ne ev sahipliği yapma önerisinin tartışılmasıdır (https://ria.ru, 2017). Söz konusu "Çatışmasızlık Bölgeleri"nin oluşturulması fikri Mayıs ayında ortaya atılmıştır. Bu planın başlıca amacı;

- 1) Rejim tarafından cezaevlerindeki tutukluların tahliyesi,
- 2) Rejimin yaptığı ateşkes ihlalleri,
- 3) Tarihi bölgelerde bulunan mayınların temizlenmesi,
- 4) Doğu Guta başta olmak üzere abluka altındaki bölgelere insani yardımın ulaştırılması,
- 5) Gıda ve tıbbi malzemelerin ulaştırılmasıdır (www.dw.com/tr, 2017).

Fakat söz konusu maddeleri içeren belgelerin imzalanması noktasında başarı sağlanamamıştır. Çünkü söz konusu maddelerin uygulanış biçimi hakkında iki taraf (Suriye rejimi ve muhalefet) arasında fikir birliği yoktur. Şam rejim temsilcileri “Suriye Ulusal Diyalog Kongresi”ne katılmayı kabul ederken, muhalefet ise katılmamakta ısrarlıdır. Bu yüzden VII. Astana Görüşmeleri’nin sonuç bildirgesinde, üç devlet, söz konusu düşmanlıkları ortadan kaldırmak adına BM’nin ev sahipliğinde Cenevre’de konuyu yeniden tartışmayı kabul ederken (www.ukrinform.ru, 2017) bir sonraki Astana Görüşmeleri’nin sekizinci raundunun da 21-22 Aralık 2017 tarihinde yapılacağı duyurulmuştur (https://ria.ru, 2017).

10. VIII. ASTANA GÖRÜŞMELERİ

VII. Astana Görüşmelerine damgasını vuran gelişme ileride Türkiye ile gerginliğe yol açacak olan Rus önerisi olmuştur. Rusya, Kasım ayı ortasında Suriye’de etnik gurupları içine alan bir “halk kongresi” planı ortaya atmıştır. Söz konusu toplantıya Türkiye’nin en hassas olduğu konu olan “PYD’nin bu kongreye davet edilip edilmemesi” konusu problem oluşturmuştur. Nitekim 18 Kasım’da yapılması düşünülen kongreye PYD’nin davet edileceği haberi Türkiye’nin çok ciddi tepkisiyle karşılaşmış ve bundan dolayı toplantının daha ileriki bir zamana tehir edildiği bildirilmiştir. (https://www.dw.com, 2017). Söz konusu anlaşmazlık zemininde “Suriye” konulu VIII. Astana Görüşmeleri Rusya, Türkiye ve İran tarafları arasında ikili görüşmelerle başlamıştır. ABD’nin en alt seviyede katılım sağladığı görüşmelerin asıl gündem maddesi “tutuklu ve esirlerin serbest bırakılması, tarihi mekânlarda mayın temizliği ve Soçi’de yapılacak olan ‘Ulusal Diyalog Kongresi’ne hazırlık” konuları oluşturmaktadır (https://www.aa.com.tr, 2017).

Heyetler arası yapılan görüşmelerin en ilgi çeken Suriye muhalefet temsilcileri ile BM temsilcileri arasında gerçekleşmiştir. Görüşmeyi müteakip yazılı açıklama yapan muhalefet temsilcileri asıl hedefleri olan “tutukluların serbest bırakılması, kuşatmaların sona erdirilmesi ve insani yardımların sağlanması” konularını Rusya ile ayrıca ele alacaklarını açıklamışlardır. Açıklamada ayrıca, İran milis güçlerinin İdlib ve Doğu Guta’da gerginliği azaltma anlaşmasına uymadığı, katliamlara devam ettiği de belirtilmiştir (Trthaber.com, 2017). Bu çerçevede Rus yetkililer ile muhalefet temsilcileri arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme sonucunda yapılan açıklamada bulunan muhalefet temsilcisi, Rus tarafının kendilerine, “*mevcut turda tutuklular, kayıp kişiler ve cenazelerin teslim edilmesi konularında ilerleme sağlanacağı*” konusunda söz verdiğini belirtmiştir. Söz konusu ilerlemenin memnuniyet verici olduğunu açıklayan Türkiye Dışişleri Bakanlığı; “*Türkiye’nin çabası sonucu tutukluların karşılıklı serbest bırakılması için bir çalışma grubu kurulduğunu*” (Trthaber.com, 2017) da belirtmiştir.

İki gün aralıksız devam eden VIII. Astana Görüşmeleri sona erdi. Görüşmeleri müteakip açıklanan sonuç bildirgesinde;

- 1) Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunması,
- 2) Tutukluların serbest bırakılması,
- 3) UNESCO kültürel miras listesindeki tarihi alanlarda mayınların temizlenmesi,
- 4) Cenazelerin teslim edilmesi,
- 5) İŞİD, el-Nusra cephesi ve diğer terör örgütleriyle mücadele,
- 6) Ulusal Diyalog Kongresi’nin 29-30 Ocak tarihleri arasında Soçi’de gerçekleştirilmesi konusunda anlaşıldığı belirtildi (Pars Today, 2017).

Bir sonraki IX. Astana Görüşmelerinin de Şubat 2018’de yapılacağı açıklanmıştır (https://kursiv.kz, 2019) .

11. SONUÇ

Öncelikle Astana Sureci olarak bilinen Suriye krizine çözüm arayışları Rusya’nın önerisi ve Türkiye’nin de destekleriyle başladığını yukarıda da zikredilmiştir. Özellikle Esad’ın yanında yer alan Rusya 30 Eylül 2015 tarihinden bil-itibar söz konusu krizin sona erdirilmesi amacıyla Muhafız kanadın sözünü dinlediği Türkiye ile diyalogun önemli olduğunu anlamıştır. Bu durum Türkiye için de önemlidir. Çünkü Türkiye’nin de Rusya ile işbirliği yapması sadece Irak ve Suriye bağlamında değildir. Aynı zamanda Avrasya bölgesinde de Türkiye ile işbirliği gerekmektedir. Nitekim kısa bir süre uçak krizinin getirdiği sıkıntılara rağmen Rusya ile Türkiye arasında Haziran 2016’da iş birliği konusunda adımlar atılmıştır. Bu sürece bölgenin önemli devletlerinden olan İran da dâhil edilmiştir. Rusya’nın “Astana Görüşmeleri” olarak bilinen ve Rusya, Türkiye ve İran’ın da katılımı ile görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşme ABD’nin muhalefeti kullanarak Suriye’yi bölüp parçalamak siyasetine

karşı önemli bir girişimdir. Çünkü muhalefet kanadı bugüne kadar uygulanan “Cenevre Görüşmeleri”ne pek sıcak bakmamıştır. Ancak Astana görüşmeleri ise bölge devletlerinin katılması Suriye iktidar ve muhalefetinin destek verdiği bir süreç olarak başlamıştır. Suriye iktidarının Rusya’dan etkilenmesi ne kadar doğalsa, Suriye muhalefetinin de Türkiye’den etkilenmesi o kadar doğaldır. Nitekim Rusya’nın da muhalefet üzerinde Türkiye’nin etkinliğini istemesi bu sebeptendir. Zira görüşmeler başladığı zaman iki taraflı görüşme trafiği de başlamıştır. Rusya ve İran Esad üzerinde etkinliğini uygularken, Türkiye tarafı da muhalefet üzerinde etkinliğini sağlamaya devam etmiştir.

Taraflar arasında diğer bir problemler mesele ise “İdlib”dir. İdlib konusunda Özellikle Türkiye’nin yürümeye çalıştığı “Fırat Kalkanı” operasyonundan sonra bu sefer Suriye’nin daha iç bölgelerine yani İdlib’e asker konuşlandırmak amacıyla başlattığı askeri hareketlilik olmuştur. Türkiye daha Cenevre görüşmeleri ve daha sonra Astana Görüşmeleri esnasında savunduğu “siyasi çözüm bulunması”nın doğru olacağı savıdır. Türkiye, bu savını hem bölgede hem de görüşmelerde her zaman dile getirmiştir. Yani komşusu olduğu Suriye konusunda gizli bir emelinin olmadığını ve toprak bütünlüğünün korunması amacıyla asker göndermiştir. İdlib’e asker gönderilmesi her ne kadar taraflar (ABD, BM, Rusya ve İran) arasında tartışma konusu olsa da bu konu BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı çözüm önerisi konusunda İdlib vilayeti ve komşu vilayetlerin ateşkes ortamının garanti altına alınması amacıyla “çatışmasızlık bölgeleri” içinde yer alan topraklara asker gönderilmiştir. Bu kararın hem BM Güvenlik Konseyi hem de Astana Görüşmelerinin sonuç bildirgesine uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sürece kadarki gelişmeler bize, krizin ta başından beri tartışılan Türkiye’nin savunduğu üç noktaya vurgu yapılabilir:

- 1) Çatışmasızlık Bölgelerinin yaratılması
- 2) Zorla göç ve yerleştirme politikalarından vazgeçilmesi
- 3) Ülkelerin toprak bütünlüğünün korunması yıllar sonra gelinmiş olması.

Diğer bir konu ise, Alandaki tüm güçlerin DEAŞ ve el-Nusra ile ortak mücadele vermeleridir. Bu konu yukarıdaki bölümlerde de vurgulandığı gibi vekâlet savaşlarının sonlandırılması anlamına da gelmektedir.

Son olarak, Astana görüşmeleri Rusya ve Türkiye’nin diplomatik bir başarısı olarak tarihe geçtiği gibi aynı zamanda Suriye krizinde bir dönemeç olarak değerlendirilmiştir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aljazeera.com. (2017). *Cenevre’de masa yeniden kuruluyor*. 27.02.2017, Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr>, (27.11.2020).

Avim.org. (2017). *Astana toplantısında Türkiye, Rusya ve İran’dan ortak karar*. 06.07.2017, Erişim adresi: <https://avim.org.tr/tr/Bulten>, (29.12.2019).

BBC.com. (2017). *Türkiye, Rusya ve İran, Suriye’de çatışmasızlık bölgeleri mutabakatını imzaladı*. 04.04.2017, Erişim adresi: <https://www.bbc.com>, (04.12. 2019).

CNN Türk.com. (2017). *Astana zirvesi sona erdi*, 05.07.2017, Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com>, (07.12.2019).

Çelikpala, M. (2019). Bugüne tarih olarak bakmak: Türkiye-Rusya ilişkilerinin serencamı ve geleceği. *EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Merkezi) Dış Politika ve Güvenlik*, Nisan 2019/5.

Durgun, H. (2017). *Sputnik Türkiye, Cenevre-4 görüşmelerine PYD davet edilmedi*. 06.03.2017, Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu>, (27.11.2019).

- DW.com. (2017, 13 Mart). *Astana'da üçüncü tur Suriye görüşmeleri başlıyor*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr>, (28.11.2019).
- DW.com. (2017, 19 Şubat). *Suriye'de ateşkes çözüm umuduna bağlı*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/>, (29.11.2019).
- DW.com. (2017, 30 Ekim). *Astana'da yeni Suriye zirvesi*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr>, (07.12.2019).
- DW.com. (2017, 4 Nisan). *Astana sürecinde 15 ayın bilançosu*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr>, (07.12.2019).
- Evrensel Gazetesi. (2017, 15 Eylül). *Astana'da Rusya, Türkiye ve İran'dan 'İdlib uzlaşısı'*. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net>, (07.12.2019).
- Gazete.com. (2017). *Suriye krizinin çözümü için Cenevre-4 görüşmeleri başladı*. 23.02.2017, Erişim adresi: <https://www.gzt.com>, (26.11.2019).
- Haber Masası. (2018). *Dünden bugüne tüm Suriye zirveleri (kronolojik)*. 04.04.2018, Erişim adresi: <https://www.stratejikortak.com>, (26.11.2019).
- Harmoon.org. (2017). *The-Syrian-Opposition-and-the-Brawls-of-Geneva-Four-tr.pdf*. Erişim adresi: <https://harmoon.org>, (28.12.2020).
- Hürriyet Gazetesi. (2017, 23 Ocak). *Astana'daki kritik görüşmeler başladı*, Erişim adresi: www.hurriyet.com.tr, (26.11.2019).
- İslami Bülten. (2017). *Üç ülkenin uzlaştığı Astana mutabakatının tam metni*, 17.09.2017, Erişim adresi: <https://www.islamibulten.com>, (07.12.2020).
- Karabulut, B. (2011) Helsinki'den Astana'ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT'in geleceği üzerine bir değerlendirme. *Gazi Akademik Bakış*, 4(8), 69-93.
- Kıbaroğlu, M. (2017). *Türkiye'nin İdlib operasyonu*, 06.11.2017, Erişim adresi: <http://www.mustafakibaroglu.com>, (04.12.2019).
- Köstem, S. (2017). 3. Astana Görüşmesi. *Ortadoğu Günlüğü*, 9(79), 18-19.
- Mehrnews Agency. (2017, 11 Eylül). *Astana-6 görüşmeleri 15 Eylül'de başlıyor*. Erişim adresi: <https://tr.mehrnews.com/news/1866619>, (18.12.2019).
- Mehrnews Agency. (2017, 15 Mart). *İran ve Rusya'dan Astana görüşmesi*. Erişim adresi: <https://tr.mehrnews.com/news>, (29.11.2019).
- Mehrnews Agency. (2017, 2 Mayıs). *Mistura Astana toplantısına katılacak*. Erişim adresi: <https://tr.mehrnews.com/news>, (18.12.2019).
- Parker, J. W, (2017). *Putin's Syrian Gambit: Sharper Elbows, Bigger Footprint, Stickier Wicket* (Government Printing Office, July).
- Pars Today. (2017). *Astana 8 görüşmeleri, kapanış bildirisinin okunmasının ardından son buldu*. Erişim adresi: https://parstoday.com/tr/news/middle_east-i93251, (11.12.2019).
- Sputniknews.com. (2017, 7 Eylül). *Suriye'deki 4 güvenli bölge ile ilgili çalışmanın Astana'da tamamlanması bekleniyor*. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com>, (07.11.2020).
- Sputniknews.com. (2017, 6 Temmuz). *Astana görüşmeleri 2. gününde: Heyetler yeniden bir araya geldi*. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/asya/201701241026905733-suriye-astana-gorushmeleri>, (26.11.2019).
- Sudagezer, E. (2017). *Rusya, Türkiye ve İran Suriye'deki sürecin belirleyicisi haline geldi*. 20.09.2017, Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com>, (07.12.2019).
- Suiçmez, M. N. (2018). *Dünden bugüne tüm Suriye görüşmeleri (kronolojik)*, 04.04.2018, Erişim adresi: www.stratejikortak.com, (26.12.2019).

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 04.04.2017, Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr> (04.12.2020).
- Takvim.com. (2017). *Astana 5 toplantısı sonrası flaş açıklamalar*. 05.07.2017, Erişim adresi: <https://www.takvim.com.tr/dunya>, (04.12.2019).
- Timeturk.com. (2017, 14 Eylül). *Suriye konulu 6. Astana Toplantısı başladı*, Erişim adresi: <https://www.timeturk.com>, (15.12.2020).
- Timeturk.com. (2017, 17 Haziran). *Suriye konulu Cenevre 7 görüşmeleri 10 Temmuz'da*, Erişim adresi: <https://www.timeturk.com>, (10.12.2020).
- Trenin, D. (2013). *Rossiya i Krizis v Sirii, raboçie Materialı Karneqi*, 02.02.2013, Erişim adresi: <https://carnegieendowment.org>, (2. 02.2020).
- Trthaber.com. (2017, 22 Aralık). *Suriye konulu 8. Astana toplantısında 'tutuklular için uzlaşma*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com>, (11.12.2019).
- Trthaber.com. (2017, 29 Haziran). *Astana'daki Suriye konulu 5. toplantı 4-5 Temmuz'da*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya>, (04.12.2019).
- Trthaber.com. (2017, 7 Ağustos). *Astana'da Suriye konulu teknik toplantı yapılacak*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya-312302>. (04.12.2019).
- Ukrinform.com. (2017). *Седьмой раунд сирийских переговоров завершился безрезультатно СМИ*, 31.10.2017, Erişim adresi: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2335269>, (20.10.2020).
- АЛЕКСАНДР Аксенёнок. (2017). *Астана — трудный старт*. Erişim adresi: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/astana-trudnyy-start>, (18.12.2019).
- МИД РФ, (2017). *Переговоры по Сирии в Астане намечены на февраль, Курсив деловые новости Казахстана*. 18.01.2019, Erişim adresi: <https://kursiv.kz/news/politika>, (11.12.2019).
- РИА Новости. (2018). *Переговоры по Сирии в астанинском формате*, 28.11.2018, Erişim adresi: <https://ria.ru/20181128/1533526379.html>, (25.11.2019).